

MULT ÉS JÖVŐ

ZSIDÓ · IRODALMI · MŰVÉSZETI · TÁRSADALMI · ÉS · KRITIKAI · FOLYOIRAT ·

Az O. M. I. K. E. kulturblizottságának közreműködésével szerkeszti

DR. PATAI JÓZSEF

Megjelenik minden hó elsején Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest, VI. ker., Podmaniczky-utca 6. szám. Telefonszám 146-92. Előfizetési ára az O. M. I. K. E. pártfogó tagdíjjal együtt egész évre: 20 korona, diszkiadásban 30 korona. Egyes szám ára: 2 és 3 korona.

VI. ÉVF., 1916 JÚNIUS

GOLDZIHÉR IGNÁC: TRADÍCIÓ ÉS DOGMA¹

Gynehány gondolatot akarok itt kifejteni, amelyek a vallásos élet és gondolkodás egyik alapvető tétele körül forognak *általánosságban* s így a zsidó vallásos gondolkodással is szoros kapcsolatban vannak. Már pedig nincs kérdés, mely minden vallás gondolkodását világosabban határozná meg, mint ez: minő a kapcsolata a vallásos jelennek és jövőnek a vallásos múlttal.

¹ A világhírű tudós ezt a mélyenjáró fejtegetést a tradíció és a dogma lényegéről a stockholmi zsinagógában adta elő 1913 október 3-ikán, Roshasono ünnepén. Goldziher professzor akkor az upsalai egyetem meghívására sorozatos előadást tartott Svédországban és a főváros zsidó hitközsége felhasználta az alkalmat, hogy a nagy tudóst egy ünnepi beszéd megtartására kérje fel. A zsidó vallás lényegét érintő alapvető fejtegetés már azért is különös érdekelt bir, mert ez úgyszólván Goldzihernek egyetlen templomi beszéde. Mikor a beszéd után a stockholmiak nagy ünneplésekkel vették körül az illusztris előadót, az egyik előkelő hallgató megkérdezte tőle: „Gyakran szokott Méltóságod a templomban prédikálni?” Mire Goldziher azt felelte: „Körülbelül ötven évenként egyszer. Legutóbb ötven évvel ezelőtt tartottam a zsinagógában a bar-micva-beszédemet.” A tradíció és dogmáról szóló előadás azóta megjelent majdnem az összes európai nyelveken és Európában, Amerikában és mindenütt, ahol a zsidó vallás fiai élnek, nagy elismeréssel méltatták Goldziher vallásfilozófiai fejtegetéseit. A magyar szöveg közlését Goldziher a Mult és Jövőnek volt szíves átengedni. Az első évfordulóra akartuk közölni 1914 roshasonoi számunkban, de közben kitört a nagy vihar és elsöpörte a nyugalmat, amely az ilyen fejtegetésekbe való elmélyedéshez szükséges. Most hogy a hosszú háború alatt elmélyült lelkekbe ismét visszatért a kultúrérdeklődés, a Kinyilatkoztatás ünnepe (Sovuosz) előtt aktuálisnak tartjuk az előadás közlését, amit olvasóink bizonyára hálás örömmel fogadnak.

(Szerk.)

Az ily szerves kapcsolat exponense, az ily fogalmi összetartozás szerve a vallásos élet jelenégein és tényein belül a *tradíció*, a hagyomány.

Fontolóra vesszük tehát: minő értelemben tekinthetjük a tradíciót és pedig (s itt megengedem magamnak, hogy elmélkedésünk eredményét előlegezzem) csak a tradíciót, a vallásos tények körébe tartozó jelenségek valóságos életerejének?

Tradíció, hagyomány — ez elnevezés alatt általában azt értjük, ami az előző nemzedékekről közvetlen folytonosságban reánk szállt.

A hagyomány tárgya elsősorban valami érzékelhető, a tulajdonképi értelemben *tárgyi valami* lehet; mondjuk: régi szöveg, régi könyv, vagy a régi időkől ránk szállt egyéb tárgyi emlék.

E konkrét és érzékelhető tárgyakon kívül azonban vannak a hagyománynak *eszmei* tárgyai is: gondolatok, erkölcsi nézetek, melyeket előző nemzedékektől, kiknek körében keletkeztek, átvettünk és melyekkel mi magunk benső viszonyban állunk. S ez a szubjektív vonatkozás feljogosít minket, hogy ama gondolatokat és képzeteket, önmagunkhoz való viszonyukban, tradícióknak, közelebbről pedig a *mi* tradícióinknak mondjuk.

Már a hagyomány fogalmának eme elhatárolása finom megkülönböztetésre vezet a tradícióknak nagy tömegén belül. És ez a különbség épp ama szubjektív viszony megfontolásából következik, amelyben a hagyománynak mondott objektumhoz állunk.

E szempontból kétféle tradíciót különböztethetünk meg. Ezt a különbséget egy analógiával tesszük szemléltetővé, melyet abból a körből kölcsönzünk, amelyben az ember szellemi lényege a legbensőségesebb kifejezést nyeri: a *nyelv* életéből. Tulajdonképi a nyelv is a hagyományozás tárgya. Nem ujonnan találja fel minden egyén, aki a lélek e tehetségével él. Mindnyájan úgy bírjuk, mint az elődokról reánk szállt szerzeményt, melynek életében és fejlesztésében tevékeny része

van mindnyájunknak, akik lelki életünk kifejezésére a nyelvet felhasználjuk. A nyelvhasználat eme ténye pedig egy szembeötlő különbségre vezet: a *holt* és az *élő* nyelvek különbségére. A nyelveknek eme mindkét faja: hagyomány tárgya. De míg például a hieroglifákba és az ékirásokba balzsamozott nyelvemlékeket, rég eltűnt szellemi életek tanúit, mintegy a *sírboltokból* ássuk ki, amelyekben e szellemi életeknek csak *emlékezete* őrződött meg a teljes elfelejtéstől; míg a tudós, aki az őskor e talányos emlékeinek megfejtése és értelmezése által a jelenkor kultúr-kincsét gyarapítja, úgy áll e nyelvahagyománnyal szemben, melynek megfejtésére szorgalmát és elméjét áldozta, mint valami megcsontosodott, örökre lezárt *tárggyal* szemben, melynek életében az *ő* lelkének semmi szubjektív része nincs: addig lelkünk teljes valójával szellemünk minden gerjedelmével alkotólag veszünk részt anyanyelvünknek, szellemi egyéniségünk eme forrásának és szervének életében. Minden gyermek gügyögése újjá szüli, élő az élőből, elevenen fejlődött őseinkben és élő birtokul vettük át tőlük; megmondja, ami lelkünkben él, és egybeszövődve munkás életünkkel, nő, gyarapszik, fejlődik, egyre gazdagabbá lesz szellemünk gazdagodásával, melynek egyenértékű kifejezője akar lenni. Valóban, eleinktől vettük át, hagyományként szállt ránk, de nem kriptákból hozták elő s nem az emlékezet kamráiban őrzik; az életből s az élettel tanultuk meg és elevenen és működően, csak hogy gazdagabban még és szebben adjuk át a következő nemzedéknek.

E vizsgálódásból szempontot nyertünk a hagyományok megkülönböztetésére. *Kétféle* hagyományra kell ügyelnünk, melyek hatásukban egymástól teljesen elütnek: van *holt*, élettelen; és van *élő*, folyton ható hagyomány.

A kairói pompás ó-kori múzeumban az első emelet egyik termében öt fáraó-múmiát őriznek üveg alatt, a 17., 18. és 19. dinasztiaiból. A látogató csodálattal és bámulattal áll meg különösen két nagy fáraónak, I. Setínek és II. Ramsesnek múmiái előtt; e fáraók a 14. században éltek id. e., múmiáik az 1777. és 1880. szám alatt vannak elkatalogizálva, a daír elbahri-i sírkamrákban találtak rájuk. E korszakos felfedezés történetét minden katalógus elmeséli és mi öregebbek benső megilletődéssel olvastuk annak idején a királyi halottasmenet leírását, hogy mint vitték 1881. júliusában a 3000 esztendő sarkofágokban talált királyi maradványokat pompás hajókon és királyokat megillető tisztelettel a Niluson lefelé, hogy — nos, hogy egy ó-kori múzeumban üveg alá helyezték e

Lakos: Alter Jude

Óreg zaidó

nem-mindennapi „attrakciókat“, és hogy számot kapjanak — megfelelő hizott nyomással — a katalógusban és hogy az útikönyvek kegyesen kettős csillagot adjanak nekik. Valóban, érdekesebb valami alig van. De nem is tudnék példát felhozni, amely tökéletesebben megértethetné, hogy mit értünk holt tradíció alatt. E régi fáraók múmiái elsőrangú múzeumi tárgyak; de a mai egyiptomi lakosság történeti tudatától tökéletesen elidegenültek; nincs tudatos kontinuitásuk ama rég letűnt idővel, melyben e fáraók az országot működtek; emlékük nem eleven alkatrésze a hazafiságnak. Nem állítanak nekik mauzoleumokat, nem zarándokolnak hozzájuk az utódok, hogy a mélyen érzett kegyelet az elevenen ható multtal lelkileg összekapcsolja őket; nem jelképei e múmiák a történelmi hivatásnak és a történelmi feladatnak, nem keltenek lelkeseledést és nem növelik a nemzeti öntudatot; holt romjai csupán egy halott multnak, történeti hieroglifák és legfeljebb csak a színlelt *romantika* megtévesztő szikrája lobbanhatna fel tőlük.

Ime, egy példája az elhalt tradíciónak.

Mi ezzel szemben az *élő* hagyomány? Értünk rajta minden eszmét, gyakorlatot vagy intézményt, mely a minket megelőző, de velünk szellemi folytonosságban lévő nemzedékekről szállt reánk és melyet — szerves kapcsolata lévén a lelki étellel — az egymásután következő nemzedékek, melyeknek bennük élő és cselekvő részük van, egyfolyton *újonnan szereznek és újonnan alkotnak meg maguknak*.

Nem akarnám állítani, hogy ezzel szakszerű definitiót adtam, de reményelem, hogy kiemeltem az élő tradíció legfontosabb ismertető jeleit a holt hagyománnyal szemben. Tehát:

1. Előző nemzedékek vallásos szemléletüket megjelenítő eszmét vagy szokást teremtettek;

2. mi utódok, történelmi életünk folytán, *tudatos* folytonosságban vagyunk ama nemzedékekkel, melyek azt az eszmét vagy intézményt fejlesztették;

3. munkatársai vagyunk eleinknek a hagyományban megjelenített gondolat vagy szokás továbbalkotásában. Mert azzal, hogy *egyrészt* tudatos, szellemi folytonosságban vagyunk a nemzedékekkel, melyek a hagyományt alkották, tovább fejlesztették és ránk hagyták, *másrészt*, hogy szellemi munkánkkal közreműködünk szerves hatásán, az ó-kor örökségét részvételünkkel mindig újra és újra alkotva — ezzel, mondom, bizonyúl a hagyomány elevennek és hatással bírónak a közösség lelkében, mely őrzője s letéteményese a hagyományoknak.

Es most jogosan kérdezhető: mi-

képen gondolandó el a hagyomány eme *újjáteremtése*, mely nemzedékről nemzedékre szakadatlanul megújul és sohasem szűnik meg végképen? Legtisztabban láthatjuk ezt minden élő intézmény fejlődéstörténetén. Ha szerves alkotó-része ez intézmény a mi szellemi és erkölcsi életünknek, úgy nem különödhetik el szellemi erőink összességétől, nem válhatik külön mindama tényezőktől, amelyek együttvéve a mi szellemi és erkölcsi életünket, egyszóval: a mi *műveltségünket* teszik; sőt benső kölcsön-hatásban kell velük állania, azokat tevékenyen befolyásolnia kell, míg másrészt hatást kell befogadnia.

És lépünk most a *vallásos* hagyományok területére, alkalmazzuk az előző fejtegetéseket a hagyományok eme körére és próbáljuk ki egyben helytálló voltukat a kultúrvilág e fontos birtokán. Azok az emóciók, melyek a vallásos érzést kelteik bennünk és melyek vallási eszmékben és intézményekben formálódnak ki, és már évezredek óta élnek az emberiség lelkében, nem különödnék el a lélek egy távoli sarkában és nem válnak külön a lélek egyéb tartalmától. Szakszerű pszichológusok kifejthetnék, hogy a lélek életéről való ily képzet kerek abszurdum volna. Nincsen a lélekben külön hely a vallásos érzés kicsendülésére. A vallásos érzés, amint van, modalitás egy oszthatatlan egészen. Ebből következik, hogy ami vallásos hagyományként él lelkünkben — hacsak becsületes alkotórésze szellemünknek és nem valami parazita növény —, elválaszthatatlanul össze van növe szellemi életünk minden egyéb tartalmával: etikai mivoltunkkal, műveltségünk teljességével, tudományos meggyőződéseinkkel, szociális törekvéseinkkel, esztétikai hajlamaikkal. Bonthatatlan egységben kell állania szellemünk eme alkotó részeivel, jelentőséget csak úgy nyer, ha egybehangzó és megegyező velük. Sőt életét éppen e helyzete által nyeri a lelki élet egységében. De ha ez az egység nem jött létre, vagy bénító akadály miatt fel van függesztve, akkor a vallásos hagyományoknak nincs egészséges életük lelkünkben, patológiusan tengődnek, sőt károsan is hathatnak az egészre, melyre akasztottak, anélkül, hogy életében részök lenne.

Más szóval: a vallásos hagyományok a lélek életében élnek, az egyes embernél úgy, mint a közösségnél. Nem lehetnek részvétel nélkül ismereteink, tapasztalataink haladó fejlődésében, minden tudományos eredményünk kiépítésében. A kis és nagy közösségek, melyek a hagyomány megőrzői, a vallásos hagyományt minden korszakban szükségképpen szellemi előrehaladásukhoz és a kor kultúreredményeihez mérten fogják feldolgozni. Ezeket a szellem magáévá teszi és ezek meghatározzák működése irányát. S ezekkel együtt fejlődik a hagyomány; szándéktalanul is át- meg átalakul, hogy az új meggyőzésekkel összhangba kerüljön. Tárnya tehát a szerves fejlődésnek. És e fejlődésben, mely — e fogalom természete szerint

Lakos : Sorge

Lakos : Gond

— a lényegét nem érinti, nyilvánul elevelensége; s képessége a fejlődésre bizonyítja képességét az életre. A fejlődés hiánya pedig bizonyos arra, hogy e hagyomány holt és elsorvadt, hogy nem vesz részt a lélek életében, hogy nem szerves alkotó rész; bizonyos arra, hogy nem él. Ha megszűnik a fejlődés és a képesség a fejlődésre, az addig élő és ható hagyomány a holtak és az elsorvadtak körébe jut. Pusztán látszólagos szerep jut neki; a pillanat mesterkéltségekkel támogatják, melyek nem felelnek meg lelkünk szilárd és tartós határozottságának, nem otthonosak benne; hanem mintegy idegen és esetleges, aminek nincsen része a lelki élet szerves egységében; a legjobb esetben kedves vendéghez hasonló, aki nem állandó lakója a háznak, de kedvéért felnyitják a parádés szobát és mindenféle díszrel teleaggatják; vagy pedig „tisztelretreméltó rom” e hagyomány, melyet „történelmi emlékként őriznek”.¹ Vagyis nem egyéb, mint a vallásos hagyomány megőrzése a régiségtár szempontjából.

Jól ismerjük a nemes érzéseket és szentimentális hajlamokat, melyek a holt hagyományt, ha pillanatokra is, az élet látszólagos színével futtatják be. De nem ily valótlán romantikus *szinben*, mely néha a *hegyelet* szent nevét bitorolja, él a vallásos tradíció. Hanem él a fejlődésnek önmagával-azonos folytonosságában és igaz valóságában. Nem a régiségtárból hozzák elő az élő hagyományt, hol pro aeterna memoria bebalzsamozott, szent múmiaként őrzik, hogy az utódok időről időre elzarándokoljanak hozzá. A mi saját lelkünkben él, lelkünk egységében és fejlődésének során mindig újjá születik, nemzedékről nemzedékre újon-

¹ V. ö. M. Schwab, *Salomon Munk . . . Sa vie et ses oeuvres* (Paris 1900), 172. o., ahol egy neves filozófus M. S. viszonyát a vallási hagyományhoz ama elcsavart módon jellemzi („une ruine vénérable bonne à conserver parmi les monuments historiques”).

nan kifejlik és a szerves élet folyton megújuló feltételeinek művelésével az elcsenevészesedéstől és elkorhadástól menekül meg. Ily folytonos fejlődés során vált az istenfogalom szent hagyománya az elkorhadt fetisiztikus formákból tisztán szellemi és etikai istengondolattá, így vetette le a kinyilatkoztatás a hagyományos antropomorf burkot, így nyert a vallás minden egyéb hagyománya nemzedékenként a műveltségi tudatnak megfelelő jelentést, ami pedig nem gépiesen jelentkezett, hanem az az erkölcsi ösztön hozta létre, mely az egységet és a belső igazságot követeli. Jól tudjuk — anélkül, hogy mellőznők a nagy befolyást, amit hatalmas etikai egyéniségek, mint például Izrael prófétái, a fejlődésre gyakoroltak —, minő része volt a vallásos hagyomány fejlődésében a gondolkodás haladásának. Az antropomorfizmusokat és az antropopatiákat az uralkodó filozófiai eszmék átvétele irtotta ki végleg az istenfogalomból és az a tény, hogy a hagyomány

Lakos: Im Dachzimmer

Lakos: A padlásaszobában

önként alkalmazkodott ama bölcsészeti gondolatokhoz. A fejlődés egyetlen mozzanatában sem károsodott meg a hagyomány, sőt megőrizte életerejét; és amíg valódi életet él, sohasem is fog ellene szegülni ellenséges hatalomként az eredményeknek, amiket legősibb dokumentumaiból a komoly tudományos módszer merit.

Nagy tévedés lenne tehát, ha a hagyomány minden fajtájában a szellemi haladás ellenségét gyanítanók. Természetesen nem ritkán helyezik ily ellentétes viszonyba az emberiség intellektuális érdekeivel, és — valljuk be — nem azoknak hibáján kívül, akik a hagyomány zászlaja alatt a tudomány ellen ágaskodnak és sikertelen harcba szállnak ellene. Pár mondatot idézek példakép, melyek nemrég egy ismert publicistánál tündek fel nékem és melyek jellemzik azt a gyanúval telt hangulatot, melybe a modern tudat jut, ha a hagyomány szót hallja. „A történet egyre azt tanítja, hogy minden haladásnak legnagyobb

ellensége rejlik benne (a hagyományban). Mert az új mindig szakítást tételez fel a régivel és nem képzelhető haladás régi nézetek feláldozása nélkül, még ha oly tények felfedezéséről van is szó, melyek, a látszat szerint legalább, semmi egyenes vonatkozásban nem állanak az eddig ismertekkel“.

Szívesen meghajolunk ez ítélet előtt, már amennyiben a holt hagyományra vonatkoznék. Ez természetesen könnyen ellenkezésbe kerülhet fejlődő ismereteink előretörékvő erőivel. Az élő hagyomány ellenben sohasem fogja a haladás megátlásának ezt a végzetes és ártó tisztjét átvenni. Természeténél fogva inkább termékeny etikai elemévé lesz intellektuális fejlődésünknek; minden ellenkezés bénítólag hatna életére és hanyatlásnak és bomlásnak tenné ki. Amíg a hagyomány él, szükségkép belül áll a valóságon; mert csak a valóságban élhet, nem pedig a csalárd látszatban.

Szempontot nyertünk tehát ezzel, amelyből megérthetővé válik egyrészt a vallásos hagyományban való élés mivolta, másrészt a hagyomány helye a műveltségi tudaton belül. A tudományos műveltség eredménye, mely egyaránt tartozik az alkotó tudósra, mint a csupán befogadó laikusra, nem jut a vallásos hagyománnyal ellenkezésbe, melyet esetleg a teológiának kellene kiegyenlítenie. Semmiesetre! Sőt inkább felébred a tudat az ő szoros, ellenmondás nélküli egybetartozásukról, melynek elemzése a vallásfilozófia feladata, — ápolása pedig célja és feladata a családi és iskolai vallásos nevelésnek, különösen pedig a családnak, mert a család körében tenyészik legközvetlenebbül minden hagyomány; a család a leghívatottabb hordozója az ősök hagyományának; belőle sugárzik aztán tágabb közösségekre, melyekben gyűjtő-pontok alakulnak a közös hagyományok számára. A vallásos közösség a közös hagyományokban egyesülő családoknak összessége.

Igy jut az élő hagyomány fogalma a családi és gyülekezeti vallásos élet középpontjába; az élőé, de nem a holté. E felfogás egyuttal elhárítja és kizárja a merev dogmatizmus elviselhetetlen bilincsét; helyében az élő hagyományt ápoljuk — műveltségi tudatunkkal való kapcsolatában; mint lényegében változatlan, de lelkünk növekvő gazdagságával gyarapodót. Új lelki szerzeményeink egyike sem lesz hatás nélkül a vallásos hagyomány értelmében való gondolkodásnak és életnek szerves és harmónikus kifejlődésére.

S ezzel egyuttal meg van adva az élő hagyománynak egyik fontos attribútuma. Mert amint nem állandósít az élő hagyomány elsorvadt és a jelenkor tudatában tarthatatlan alakulatokat, és amint visszautasítja azt, hogy abszolút értéket tulajdonítson oly elméleti és gyakorlati normáknak, melyek csupán relativ értékűek, úgy a saját megnyilvánulási mozzanatainak uniformizálását sem tűrheti el. Az egyházi közösség elvont fogalom, való élete a vallásos egyénnek van benne és

a családnak, melyet a nevelő individualizmus szel-
leme hat át. Minden egyén lelke újonnan teremt
és újonnan alakítja ki a hagyományt és ezt az
újjáteremtést és kialakítást eleve meghatározza az
egyénnek egész szellemi élete és az a körülmény,
hogy mikép tükrözi ezt családja nevelésében. Az
pedig, hogy az egyén vallási tudatának autonó-
miája érvényesülni tud ama irányzat mellett, mely
a vallás tényeit látszólag időszerűen rendezi el
ugyan, holott alapjában ugyancsak a hagyomány
megcsontosodására és elmerevedésére céloz, —
mindez logikus és szükséges következése annak,
amit az eleven hagyomány hatásául megismer-
tünk. Mindenesetre szemtanúi leszünk ezáltal ezer-
színű tarka változatnak azon a téren, melyet hely-
telenül az örök változatlan rendelkezések körülhatá-
rolt helyének szokták tartani. De abban az egyéni
különféleségben lüktet épp minden élet s így az
eleven, az egyénekben egyre megújuló hagyomá-
ny is.

Midőn az eddigiekben a vallásos tények szem-
léletének két módozatát állítottuk egymással szem-
közt, a *dogmatizmust* és a *tradicionizmust*, általá-
nos erkölcsi tekinteteből sem lesz nehéz az előnyt
az utóbbinak juttatni.

A dogmatizmus igényt tart arra, hogy az igaz-
ság kétségbevonhatatlanul birtokában van; ter-
mészeténél fogva eleve kizár minden dogmatikai
megállapítást, mely más körben ugyanez igénnyel
keletkezett és él és mely az ő formuláival ellen-
tétben van. A *plus* dogma a *minus* dogmának
elkeseredett ellensége. Tűzzel, karddal, tintával har-
colnak egymás ellen. A tolerancia, mely e vallási
módon belül is lehetséges, külső hatalmak által
kisajtoltt és kikényszerített engedményhez hasonla-
tos; nehéz áldozat, melyet a dogmatizmus a tár-
sadalmi együttélés szükségének hoz, vagy gyenge-
ségének önbevallása.

A tradicionisztikus felfogás nem tart igényt a
kizárólagosságra. Semmi sem idegenebb neki e
mondásnál: egyedül nálam van az üdv! Nem
ítél paradicsomról és pokolról. Mit mond tulajdon-
képpen? Ezt mondja: Gondolatokat és intézmé-
nyeket örököltem régi nemzedékektől, melyekkel
erkölcsi folytonosságban állok, ezek a gondola-
tok és intézmények boldogították őseim belső
életét, ezek voltak kifejező eszközei az ő évez-
redek-megszentelte erkölcsi nemességüknek és éle-
tük eszményi törekvéseinek. Ami az ő életükben,
személyes vonatkozásaikban és családi kapcsolatuk-
ban isteni volt, ezeknek a gondolatoknak és intéz-
ményeknek formájában nyilvánult meg. E gondola-
tok pedig megtették útjukat a történeten át,
fejlődésükben azt az intellektuális színezetet öltötték,
melyet a szellem haladó törekvése kölcsönzött nekik
és e törekvéssel sohasem juthatnak összeütközésbe.
Ama gondolati és intézményi hagyományok —
vallásos gondolatokként és vallásos intézmények-
ként hatnak lelkünkben. Ideáлизmusunknak ezek
kölcsönzik a történeti folytonosság erkölcsi avatott-

ságát és szilárdságát. Ezzel a ténnyel pedig csu-
pán egy szubjektív értékítéletet nyilatkoztatnak,
tolakodás és önhittség és más hagyománykörök
határainak megsértése nélkül. Nem tanítunk, nem
dogmatizálunk, nem polemizálunk. A vallásos élet-
ben nem erre a kérdésre felelünk: Mi igaz a filozó-
fiában, matematikában, természettudományokban,
geológiában és az ő-kor tudományában? hanem e
kérdésre adunk feleletet: mely gondolatok és
intézmények nemesítették meg őseinknek, törté-
nelmi elődeinknek életét, minő gondolatok emel-
ték lelkük békejét, acélozták meg őket a sors
csapásaival szemben és hozták őket az Istenség-
hez közelebb? — és pedig azért, hogy a mi éle-
tünkben is érvényesítsük azokat, szemlélhetővé
tegyük családjunkban és hogy a következő nem-
zedékre is hagyományozhassuk a nevelés útján.
Ezzel belső életet élünk. És amit hagyományaink
értékéről hiszünk, életünk idealizása, erkölcsössé
tétele és boldogítása tekintetében, ugyanezt más

Lakos: Waisen

Lakos: Árvák

örök hagyományairól is elismerjük. Minden val-
lásforma: hagyományok kifejeződése. Eme felfogás
a türelmet, a toleranciát hordja csirájában; fogal-
milag egybe van kötve vele; nem mint kivívott
engedmény. S ezen a fokon a türelmetlenség, ide-
gen hagyományok lenézése vagy üldözése nem-
csak erkölcsi eltévelyedés, hanem egyben logikai
képtelenség számba megy.

És ha most azt kérdezzük: minő helyzetben
van a ránk hagyományozott vallás az imént jel-
zett vallásfelfogás követelményeihez? — helyzetét
kedvezőnek mondhatjuk. Gazdag hagyományaink
több évezredek multjukban a fejlődésre való képessé-
güknek, tehát a cselekvő életre való hivatásuknak
tanujelét adták, annak az irányuknak, hogy min-
den idő és minden hely feltételeinek meg tudnak
felelni, képességüknek arra, hogy a szellemi mű-
veltség haladásával lépést tudnak tartani. Függetle-
nek lévén helyi és időbeli korlától, nincsenek ki-

zárólagosan egy meghatározott történeti korszakkal egybekötve és nem tapadnak meghatározott kultúrformához, melynek letűnése bomlásukat eredményezné. Ha ellenben a fejlődéstől elfordulnának s a jelenkor vallásos élete nem lenne már *hagyományozó tag* a tradíció fejlődés végtelen láncában, abban a veszélyben forognának, melyen válólansággá merevülnek és hogy vajmi fantazmagória fokára sülyednének, melynek a vallásos lélekben semmi valósága nincs.

És hogy a zsidó vallásnak az imént kifejtett eszmékhez viszonyítva kedvező a helyzete, bizonyítja az a tény is, hogy kezdettől fogva idegenkedett minden dogmatizmustól. Ezt a mondatot teljes vallástörténeti meggyőződéssel ejtem ki, mert nagyon jól tudom, mily élénken folyt annak idején a vita arról, hogy vannak-e a zsidóságnak dogmái vagy nincsenek — ami alapjában felette meddő kérdés. A negatív tétel vitatói *Mendelssohn Mózesre* hivatkoztak, aki a „*Jerusalem*“ egyik híres helyén tagadja zsidó dogmák létezését. De akadtak mindig olyanok is, akik védelmezték a dogmaszerűséget, mint a zsidó vallás szabályozóját. Ok azonban tételük védelmére csak irodalomtörténeti bizonyítékokat sorakoztathattak fel.¹ Csak az bizonyult be vitathatatlanul, hogy a zsidó vallásirodalom egész sor irást mutat fel, melyekben gondolkodóink — filozófiai műveltségük közreműködő hatása alatt — megkísérelték, hogy a zsidóság tanító tartalmát teljesen szubjektív alapon megállapítsák, míg más gondolkodók más módszerek alapján az előbbieket cáfolására vállalkoztak. Ily formulázásokat leginkább a védelem igényei mozdítottak elő, kevésbé annak a szükségnek érzete, hogy a hitvallás elméleti kérdéseit változhatatlan tétélekkel szabályozzák. Voltak tehát dogmatikai kísérletek az irodalomban, de nem voltak végleges egyházi megállapítások egyik vagy másik formula számára. A zsidóság mindig *élő hagyományoknak* volt foglalátja, nem pedig *dogmák rendszerének*.

A földolog mindig ez volt: belülről az örökölt hagyományokon és eszméken, melyeket megjeleníteni a zsidóságnak történeti küldetése.

És ne feledjük el ez elmélkedés során, hogy épp az a vallásos gondolkodónk, kiből a zsidó szellem oly nemes irányban jutott kifejezésre, *Jehuda Halevi*, a költő és gondolkodó, klasszikus útmutatónk lehet a száraz dogmatikus skolasztika mellőzésében és abban, hogy a dogmatizmust a friss, életerős tradícióra való hivatkozással pótoljuk, melyben minden igaz vallásosság él és hat. Az ő gondolatai visszhangját érezzük *Mendelssohn Mózesben*, kinek ifjúkori tanítója épp *Jehuda Halevi Kuzari*-jához szerzett mélyreható kommentárt.

Mínthogy tehát a vallásban való élet a hagyomány fejlődésének tudatától nem választható el, a művelt hívőre egy fontos követelmény háram-

lik, melynek megszívlelését éppen a mi szempontunkból kell tekintetbe vennie.

Történeti állásponton foglalunk helyet. Vallásos tudatunkat elméleti vonatkozásban történeti megfontolások, gyakorlati vonatkozásban pedig fejlődéstörténeti folyamatok együttesen állapítják meg. Nekünk *tradicionistáknak* tehát még inkább szívünkön kell hordanunk a mi ó-korunk tudományos kutatását, mint a *dogmatikusoknak*. Mert a tradicionisztikus tudatra való nevelődés el nem választható az arra való nevelésről, hogy az ó-kort történeti jelentőségében, fontosságában és szentségében megbecsülje. Az ó-kornak a zavaros rajongás és homályos romantika színvonalára fölé emelkedő megbecsülését nem a multba visszatekintő sóhajtó érzélgősséggel, hanem igazságot kereső komoly iparkodással szerezzük meg. Csak ez fogja megerősíteni becsülésünket és szeretetünket a mi hagyományainknak a martírok vérével jelzett fejlődési útja iránt. Elsősorban itt van a szent nyelv, melyen hagyományaink legősibb okmányai irattak; azután itt van az irodalom, mely ez okmányokat magukat őrzi és melynek minden betűje rezignációt és erkölcsi áldozatkészséget lehell, — e legősibb emlékjelei hagyományainknak és azok magyarázatának, amint azokat eleink elmúlt évszázadokban koruknak megfelelően alakították. E nyelvbe és az irodalomba való szeretetteljes elmélyedés nem hiányozhatik azoknak a nevelési rendszeréből, kiknek vallásos tudata nem merev mozdulatlanságban merül ki, hanem történeti megismerés eredménye és abban nyilvánul, hogy a szüntelen folyamatban lévő és cselekvő életben nyilatkozó hagyományokat ápolja. Vajha éppen a művelt zsidóság ne engedné ezt a hagyományt az eleven fejlődés áramából eltűnni.

SZÉKELY BÉLA: VÉR ÉS SÁR

Északi harc tér

A föld, melynek sarában testünk ázott
s melynek termést fakasztó nedve testünk vére,
örökre rátapad mindnyájunk életére,
hogy elfődjé, mi rossz volt benne, renyhe, vásott.

A földből testünk magába szívja
— új Antheusként — halott társaink lelkének
melegét
és tűzcsováként szórja rideg szívekbe szertesét,
hogy hiába ne legyen, mért milliók hullottak sírba.

Mert „különös nedv a vér“: csudás ir lett a
sárból,
mely ránk tapadva rajtunk örök fénnel lánkol
s izzó pánfélba vonja új világunk zsenge testét.

Föld fia: Ember! A sár és vér szent kenetje
rajtad vagy. Délre, északra, nyugatra és keletre
szórjad hát új sugarát az új, vérrel váltott
világnak.

¹ V. ö. Leop. Löw, „*Jüdische Dogmen*“, Budapest 1870.